

MIECZYŚLAW PRZEDPELSKI

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE PROBLEMY AKTYWIZACJI
ZAWODOWEJ I ZATRUDNIENIA KOBIEC

Rozmiary zatrudnienia określa liczba ludności danego kraju. Zależność, jaka w tym związku istnieje oznacza, że im większa liczba ludności, tym większe jest zatrudnienie oraz odwrotnie— im mniejsza liczba ludności tym mniejsza liczba zatrudnionych w danym kraju. Dysponując jednak określoną liczbą ludności o rozmiarach zatrudnienia decyduje stopień aktywizacji zawodowej ludności. Wykorzystanie zatem będących w danym kraju zasobów siły roboczej w społecznym procesie pracy stanowi czynnik wyznaczający rozmiary zatrudnienia. Wielkość zapotrzebowania bowiem na siłę roboczą generalnie zależy od rozmiarów reprodukcji i akumulacji. Nie bez znaczenia w tej sprawie są także zmiany w technice i strukturze produkcji. Rozmiary akumulacji uwarunkowane są, jak wiadomo, różnymi czynnikami ekonomicznymi, które posiadają swe źródło w samej produkcji, a także w stosunkach produkcji¹. Włączenie natomiast do społecznego procesu pracy istniejących zasobów siły roboczej nie może dokonać się bez uwzględnienia takich elementów struktury ludności, jak podział ludności według wieku i płci oraz jej rozmieszczenie przestrzenne².

Znaczenie struktury wieku ludności daje się szczególnie zauważyć właśnie w rozmiarach zatrudnienia. Zależność ta ma charakter bezpośredni, wyrażający się w tym, że kraj, w którym występuje znaczny odsetek ludności przekraczającej wiek zdolności do pracy (tzw. „ludność stara”), zatrudnia mniejszą liczbę ludności w porównaniu z innym kra-

¹ Por. O. Lange, *Teoria reprodukcji i akumulacji*, Warszawa 1961, s. 14; Z. J. Wyrozemski wskazuje również na częściową zależność wykorzystania siły roboczej od charakteru postępu technicznego i zasięgu jego stosowania, a także częściowo od czynników demograficznych, od różnych procesów ekonomicznych i socjologicznych, na które oddziałują również polityka państwa. (Z. J. Wyrozemski, *Akumulacja i zatrudnienie*, *Ekonomista* 1957, nr 5, s. 4—5).

² Poruszony problem dotyczy więc stosunku czynnika ekonomicznego i demograficznego, a jednocześnie wskazuje na istnienie ścisłej wzajemnej między nimi współzależności. (M. Przedpełski, *Rozwój gospodarczy a aktywizacja zawodowa ludności*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1964, nr 3, s. 119—121.

jem, o tej samej liczbie ludności, lecz o strukturze oznaczającej się stosunkowo małym odsetkiem ludności niezdolnej do pracy (tzw. „ludność młoda”)³.

Inne zagadnienie, które wiąże się ze strukturą ludności według wieku, dotyczy problemu obciążenia ludności biorącej aktywny udział w społecznym procesie pracy⁴ elementami struktury, które jeszcze w nim nie uczestniczą albo ze względu na osiągnięty wiek już nie mogą brać w nim udziału (por. tab. 1, 2 i 3). Stopień obciążenia ludności biorącej udział w społecznym procesie pracy tą częścią społeczeństwa, która jeszcze do niego nie przystąpiła względnie przestała w nim uczestniczyć, ma istotne znaczenie dla polityki gospodarczej, prowadząc do różnych skomplikowanych problemów przede wszystkim w zakresie podziału dochodu narodowego. Dotyczy to w szczególności proporcji tych elementów dochodu narodowego, które przeznaczają się na spożycie i akumulację⁵. Praktyczne wykorzystanie każdego z tych elementów stwarza dalsze zagadnienia o charakterze szczegółowym, które w istocie decydują o poziomie zaspokojenia potrzeb społecznych i indywidualnych, a także oddziałują na możliwość dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego. Z punktu widzenia polityki zatrudnienia, obok zagadnień ilościowych rzeczywiste znaczenie posiadają także kwestie jakościowe, zwłaszcza w zakresie wykorzystania potencjalnych zasobów siły roboczej oraz oddziaływania na takie kształtowanie się ich układu strukturalnego, który zapewniłby jej ożywienie. Chodzi tu więc o kształtowanie zmian o zasadniczym znaczeniu społecznym. Wzajemne bowiem zależności ilościowe i jakościowe poszczególnych wielkich grup ludności składających się na całość potencjalnych zasobów siły roboczej kraju (gospodarki narodowej) stanowią zasób energii społecznej, którego wyzwolenie oznacza skomplikowany proces społeczno-ekonomiczny. Zjawiska związane z tym procesem znajdują swój wyraz w przeobrażeniach organizacji społecznego procesu pracy, umożliwiają lepsze, a przez to inne urządzenie życia szerokich mas ludzi pracy.

Ponadto na wielkość zatrudnienia wpływa także skład ludności we-

³ *Ekonomia polityczna socjalizmu*, pod redakcją W. Brusa, Warszawa 1964, s. 53; B. Minc, *Ekonomia polityczna socjalizmu*, wyd. 2, Warszawa 1963, s. 327.

⁴ Mowa tu o tzw. „ludności w wieku produkcyjnym” lub inaczej „ludności produkcyjnej”. Por. E. Rosset, *Perspektywy demograficzne Polski*, Warszawa 1963, s. 418.

⁵ Por. A. Koller, *Umschichtungen in der schweizerischen Bevölkerung*, Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik 1956, nr 3, s. 287 i n. W literaturze polskiej na znaczenie poruszonego problemu zwraca uwagę prof. E. Rosset, przytaczając opinię takich ekonomistów, jak P. Drucker, C. Hudeczek, C. Gasser, P. Kneschaurek, H. Ulrich, a także A. Kollera. Por. E. Rosset, op. cit., s. 420 i n.

Tabela 1

Stan ludności w Polsce Ludowej w latach 1949—1962

| Rok | Ludność | | | | | | | | | | | |
|------|---------|-------|-----------|------|---------|------|-----------------------------------|--------|--------|--------|--------|-----|
| | Ogółem | | Mężczyźni | | Kobiety | | Na 100 mężczyzn przypadają kobiet | | Miasta | | Wieś | |
| | w tys. | w % | w tys. | w % | w tys. | w % | w tys. | w % | w tys. | w % | w tys. | w % |
| 1949 | 24 613 | 100,0 | 11 718 | 47,6 | 12 895 | 52,4 | 110 | 8 920 | 36,2 | 15 693 | 63,8 | |
| 1950 | 25 085 | 100,0 | 11,942 | 47,7 | 13 093 | 52,3 | 110 | 9 243 | 36,9 | 15 792 | 63,1 | |
| 1951 | 25 507 | 100,0 | 12 183 | 47,8 | 13 324 | 52,2 | 109 | 10 126 | 39,7 | 15 881 | 60,3 | |
| 1952 | 25 999 | 100,0 | 12 437 | 47,8 | 13 562 | 52,2 | 109 | 10 525 | 40,5 | 15 474 | 59,5 | |
| 1953 | 26 511 | 100,0 | 12 700 | 47,9 | 13 811 | 52,1 | 109 | 10 858 | 41,0 | 15 653 | 59,0 | |
| 1954 | 27 012 | 100,0 | 12 955 | 48,0 | 14 057 | 52,0 | 109 | 11 316 | 41,9 | 15 696 | 58,1 | |
| 1955 | 27 550 | 100,0 | 13 229 | 48,0 | 14 315 | 52,0 | 108 | 12 067 | 43,8 | 15 483 | 56,2 | |
| 1956 | 28 080 | 100,0 | 13 501 | 48,1 | 14 579 | 51,9 | 108 | 12 594 | 44,9 | 15 486 | 55,1 | |
| 1957 | 28 540 | 100,0 | 13 743 | 48,2 | 14 792 | 51,8 | 108 | 12 978 | 45,5 | 15 562 | 54,5 | |
| 1958 | 29 000 | 100,0 | 13 979 | 48,2 | 15 018 | 51,8 | 107 | 13 471 | 46,4 | 15 529 | 53,6 | |
| 1959 | 29 480 | 100,0 | 14 226 | 48,3 | 15 254 | 51,7 | 107 | 13 958 | 47,3 | 15 522 | 52,7 | |
| 1960 | 29 893 | 100,0 | 14 441 | 48,3 | 15 452 | 51,7 | 107 | 14 245 | 47,7 | 15 648 | 52,3 | |
| 1961 | 30 133 | 100,0 | 14 584 | 48,4 | 15 549 | 51,6 | 107 | 14 627 | 48,5 | 15 506 | 51,5 | |
| 1962 | 30 484 | 100,0 | 14 768 | 48,4 | 15 716 | 51,6 | 106 | 14 880 | 48,8 | 15 604 | 51,2 | |

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, GUS, Warszawa 1963, s. 13.

Tabela 2

Ludność w wieku zdolności do pracy w Polsce Ludowej w latach 1950—1962

| Rok | Ludność ogółem | | Mężczyźni w wieku 16—59 lat | | Kobiety w wieku 16—54 lat | | Na 100 osób w wieku zdolności do pracy przypada osób w wieku nieprodukcyjnym |
|------|----------------|-------|-----------------------------|------|---------------------------|------|--|
| | w tys. | w % | w tys. | w % | w tys. | w % | |
| 1950 | 14 588 | 100,0 | 7 128 | 48,9 | 7 460 | 51,1 | 72 |
| 1951 | 14 799 | 100,0 | 7 255 | 49,0 | 7 544 | 51,0 | 72 |
| 1952 | 15 012 | 100,0 | 7 385 | 49,2 | 7 627 | 50,8 | 73 |
| 1953 | 15 210 | 100,0 | 7 506 | 49,3 | 7 704 | 50,7 | 74 |
| 1954 | 15 397 | 100,0 | 7 615 | 49,5 | 7 782 | 50,5 | 75 |
| 1955 | 15 484 | 100,0 | 7 689 | 49,7 | 7 795 | 50,3 | 78 |
| 1956 | 15 645 | 100,0 | 7 789 | 49,8 | 7 856 | 50,2 | 80 |
| 1957 | 15 704 | 100,0 | 7 845 | 50,0 | 7 859 | 50,0 | 82 |
| 1958 | 15 715 | 100,0 | 7 877 | 50,1 | 7 838 | 49,9 | 85 |
| 1959 | 15 790 | 100,0 | 7 936 | 50,3 | 7 854 | 49,7 | 87 |
| 1960 | 15 857 | 100,0 | 7 985 | 50,4 | 7 872 | 49,6 | 89 |
| 1961 | 15 814 | 100,0 | 7 984 | 50,5 | 7 830 | 49,5 | 91 |
| 1962 | 15 997 | 100,0 | 8 096 | 50,6 | 7 901 | 49,4 | 91 |

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, GUS, Warszawa 1963, s. 28.

dług płci. Najogólniej znaczenie tego układu struktury ludności wyraża się w tym, że przewaga ludności męskiej umożliwia osiągnięcie wyższego poziomu zatrudnienia (wyższy wskaźnik aktywizacji zawodowej ludności) w porównaniu z sytuacją, w której przeważa udział kobiet w ogólnej liczbie ludności. Zjawisko to wydaje się oczywiste, jeśli uwzględnimy różnice występujące między problematyką społeczną zatrudnienia kobiet i mężczyzn. Podstawowym zagadnieniem społecznym w zatrudnieniu kobiet jest praca zawodowa kobiet zamężnych⁶. Sytuacja zatem rodzinna kobiet ciąży na problematyce zatrudnienia i jak się zdaje, stanowi dodatkowy czynnik ograniczający możliwości w zakresie poziomu zatrudnienia ludności przy ilościowej przewadze kobiet nad mężczyznami. Zagadnienie powyższe ma kapitalne znaczenie dla wzrostu rozmiarów zatrudnienia w rozwoju gospodarki narodowej. Przykładem może być gospodarka polska, gdzie aktualnie osiągnięty poziom rozwoju gospodarczego stanowi między innymi rezultat polityki zatrudnienia⁷. Rezultatem

⁶ Por. J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963; M. Sokołowska, *Kobieta pracująca*, Warszawa 1963.

⁷ W ekonomicznej literaturze polskiej wielokrotnie na tę kwestię zwracano uwagę, szczególnie zaś podkreśla się znaczenie polityki zatrudnienia w okresie planu sześcioletniego, kiedy to tempo wzrostu produkcji nie było rezultatem działania czynników inwestycyjnych, mimo że znacznemu tempu inwestowania w tym czasie odpowiada znaczne tempo przyrostu produkcji. Z. Knyziak, *Czynniki wzrostu*

Tabela 3

Struktura ludności w Polsce Ludowej w wieku zdolności do pracy w latach 1950—1962

| Rok | Ludność ogółem w tys. | Ludność w wieku zdolności do pracy | | | |
|-------------|--------------------------|------------------------------------|-----------------------------------|------------------------------|------|
| | | razem | w tym | | |
| | | | mężczyźni w wieku 16—59 lat | kobiety w wieku 16—54 lat | |
| w odsetkach | | | | | |
| 1950 | 25035 | 100,0 | 58,3 | 28,5 | 29,8 |
| 1951 | 25507 | 100,0 | 58,0 | 28,4 | 29,6 |
| 1952 | 25999 | 100,0 | 57,7 | 28,4 | 29,3 |
| 1953 | 26511 | 100,0 | 57,4 | 28,3 | 29,1 |
| 1954 | 27012 | 100,0 | 57,0 | 28,2 | 28,8 |
| 1955 | 27550 | 100,0 | 56,2 | 27,9 | 28,3 |
| 1956 | 28080 | 100,0 | 55,7 | 27,7 | 28,0 |
| 1957 | 28540 | 100,0 | 55,0 | 27,5 | 27,5 |
| 1958 | 29000 | 100,0 | 54,2 | 27,2 | 27,0 |
| 1959 | 29480 | 100,0 | 53,6 | 26,9 | 26,7 |
| 1960 | 29893 | 100,0 | 53,0 | 26,7 | 26,3 |
| 1961 | 30133 | 100,0 | 52,5 | 26,5 | 26,0 |
| 1962 | 30484 | 100,0 | 52,5 | 26,6 | 25,9 |

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, GUS Warszawa 1963, s. 13 i 28.

tej polityki był stały wzrost liczby zatrudnionych. Wzrost rozmiarów zatrudnienia stanowił główny czynnik przyrostu dochodu narodowego. W latach 1950—1962 efekty polityki zatrudnienia w zakresie systematycznych przyrostów dochodu narodowego wynikały z wciągnięcia do produkcji nowych roczników ludzi zdolnych do pracy, a także osób dotąd nie zatrudnionych (por. tab. 4 i 5)⁸. W tym ostatnim przypadku odnosi się to przede wszystkim do systematycznego wzrostu liczby zatrudnionych kobiet. Innym czynnikiem, który miał wpływ na analizowane zjawisko, było przesunięcie części ludności z rolnictwa do przemysłu i budownictwa, a także innych działów gospodarki narodowej (por. tab. 6 i 7).

Wszystkie te przemiany wskazują na bardzo szeroki zakres poruszonego zagadnienia, przy czym najważniejsze jest wykorzystanie zasobów ludzkich. Wydaje się bowiem, że istota zagadnienia tkwi nie tylko w działaniach o charakterze ekonomicznym, lecz w równej mierze w ich

produkcji przemysłowej w Polsce w latach 1950—1960, Warszawa 1964, s. 14 i 28. Por. także A. Karpiński, *Gospodarka Polski na tle gospodarki świata*, wyd. 3, Warszawa 1964, s. 234—248; A. Rajkiewicz, *Problemy zatrudnienia*, Warszawa 1959, s. 25; J. Pajestka, *Zatrudnienie i inwestycje a wzrost gospodarczy*, Warszawa 1961, s. 144.

⁸ Wyjaśnienie okoliczności, określające współzależność między wzrostem dochodu narodowego i ludności, podają następujące prace: praca zbiorowa pod redakcją W. Brusa, op. cit., s. 53 i n.; B. Minc, op. cit., s. 229 i 257.

Zatrudnienie w polskiej gospodarce narodowej w latach 1949—1962 (w tys.)

| Rok | Ogółem | Przyrost | w tym, gospodarka | | | | | | | |
|------|--------|----------|-----------------------|------------------------------|------------------------------|----------|-----------------------|------------------------------|-----|-----|
| | | | Wskaźnik rok 1950=100 | Wskaźnik rok poprzedni = 100 | Wskaźnik rok poprzedni = 100 | Przyrost | Wskaźnik rok 1950=100 | Wskaźnik rok poprzedni = 100 | | |
| 1949 | 4354 | . | 84 | . | 81 | . | 388 | . | 144 | . |
| 1950 | 5155 | 801 | 100 | 118 | 100 | 919 | 4885 | 123 | 100 | 70 |
| 1951 | 5681 | 476 | 109 | 109 | 112 | 578 | 5468 | 168 | 112 | 62 |
| 1952 | 5893 | 262 | 114 | 105 | 105 | 285 | 5748 | 145 | 105 | 86 |
| 1953 | 6272 | 379 | 122 | 106 | 126 | 401 | 6149 | 107 | 126 | 85 |
| 1954 | 6515 | 243 | 126 | 104 | 131 | 248 | 6397 | 118 | 131 | 96 |
| 1955 | 6779 | 264 | 132 | 104 | 137 | 274 | 6671 | 104 | 137 | 92 |
| 1956 | 7083 | 304 | 137 | 104 | 143 | 310 | 6981 | 105 | 143 | 94 |
| 1957 | 7279 | 196 | 141 | 103 | 146 | 161 | 7142 | 102 | 146 | 134 |
| 1958 | 7326 | 47 | 142 | 101 | 147 | 23 | 7165 | 100 | 147 | 118 |
| 1959 | 7455 | 129 | 145 | 102 | 149 | 127 | 7292 | 102 | 149 | 60 |
| 1960 | 7524 | 69 | 146 | 101 | 151 | 74 | 7366 | 101 | 151 | 97 |
| 1961 | 7826 | 302 | 152 | 104 | 157 | 301 | 7667 | 104 | 157 | 101 |
| 1962 | 8177 | 351 | 159 | 104 | 164 | 350 | 8017 | 105 | 164 | 101 |

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, GUS, Warszawa 1963, s. 52.

Dynamika ludności, zatrudnienia i dochodu narodowego w Polsce Ludowej w latach 1949—1962*

| Wyszczególnienie | 1949 | 1950 | 1951 | 1952 | 1953 | 1954 | 1955 | 1956 | 1957 | 1958 | 1959 | 1960 | 1961 | 1962 |
|--|--------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| | Wskaźnik ludności ogółem | 89 | 91 | 93 | 94 | 96 | 98 | 100 | 102 | 104 | 105 | 107 | 109 | 109 |
| miasta | 74 | 77 | 84 | 87 | 90 | 94 | 100 | 104 | 108 | 112 | 116 | 118 | 121 | 123 |
| wieś | 101 | 102 | 99 | 100 | 101 | 101 | 100 | 100 | 101 | 100 | 100 | 101 | 100 | 101 |
| mężczyźni | 89 | 90 | 92 | 94 | 96 | 98 | 100 | 102 | 104 | 106 | 108 | 109 | 110 | 112 |
| kobiety | 90 | 91 | 93 | 95 | 96 | 98 | 100 | 102 | 103 | 105 | 107 | 108 | 109 | 110 |
| Wskaźnik ludności w wieku zdolności do pracy | . | 94 | 96 | 97 | 98 | 99 | 100 | 101 | 101 | 101 | 102 | 102 | 102 | 103 |
| mężczyźni w wieku 16—59 lat | . | 93 | 94 | 96 | 98 | 99 | 100 | 101 | 102 | 102 | 103 | 104 | 104 | 105 |
| kobiety w wieku 16—54 lat | . | 96 | 97 | 98 | 99 | 100 | 100 | 101 | 101 | 101 | 101 | 101 | 101 | 101 |
| Wskaźnik zatrudnienia w gospodarce narod. | 64 | 76 | 83 | 87 | 93 | 96 | 100 | 104 | 107 | 108 | 110 | 111 | 115 | 121 |
| Wskaźnik wytworzonego dochodu narod. | 58 | 66 | 71 | 76 | 84 | 92 | 100 | 107 | 119 | 125 | 132 | 138 | 149 | 152 |
| Wskaźnik dochodu narod. na 1 mieszcz. | 64 | 73 | 77 | 80 | 87 | 94 | 100 | 105 | 114 | 119 | 123 | 126 | 135 | 136 |

* Uwaga: rok 1955=100.

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, GUS, Warszawa 1963, s. 13, 28, 52 i 66,

Tabela 6

Zatrudnienie kobiet w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem w latach 1949—1962 (stan w dniu 31 XII)

| Rok | Liczba zatrudnionych w tys. | Przyrost | Wskaźnik rok 1950= 100 | Wskaźnik rok poprzedni=100 |
|------|-----------------------------|----------|---------------------------|----------------------------|
| 1949 | 1050 | . | 70 | . |
| 1950 | 1495 | 445 | 100 | 142 |
| 1951 | . | . | . | . |
| 1952 | 1683 | 188 | 112 | 107 |
| 1953 | 1819 | 136 | 122 | 108 |
| 1954 | 1912 | 93 | 128 | 105 |
| 1955 | 1964 | 52 | 131 | 103 |
| 1956 | 2069 | 105 | 138 | 105 |
| 1957 | 2093 | 24 | 140 | 101 |
| 1958 | 2101 | 8 | 141 | 100 |
| 1959 | 2169 | 68 | 145 | 103 |
| 1960 | 2272 | 103 | 152 | 105 |
| 1961 | 2444 | 172 | 163 | 108 |
| 1962 | 2622 | 178 | 175 | 107 |

Źródło: Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1961, s. 59; Rocznik Statystyczny 1963, GUS, Warszawa 1963, s. 56.

zespoleniu z elementami socjologicznymi⁹. Likwidacja bezrobocia wymaga bowiem zastosowania środków, które odpowiadałyby treści stosunków socjalistycznych, wpływając równocześnie na podniesienie dyscypliny i wydajności pracy.

W Polsce od 1945 r. obserwujemy stały wzrost wskaźnika aktywności zawodowej ludności, niemniej na tej podstawie nie można uzyskać obrazu poziomu faktycznego zaawansowania w rozwoju gospodarczym, a więc również skali zaspokojenia potrzeb społecznych.

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że problem zatrudnienia dotyczy przede wszystkim wykorzystania istniejących zasobów ludzkich, a więc ma zasadnicze znaczenie dla przyspieszenia wzrostu gospodarczego. Dotyczy dziedziny, której rozwiązanie, według prof. O. Langego, może polegać w szczególnej sytuacji istnienia znacznych zasobów siły roboczej i ograniczonej ilości dóbr kapitałowych, na wyborze jednej z dwóch

⁹ Por. A. Rajkiewicz, *Czynnik ludzki w rozwoju gospodarczym Polski Ludowej*, Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego 1963, nr 4, Warszawa 1963, s. 7. Przy tej okazji wypada zwrócić uwagę na działalność ideologiczną, która kształtuje i potęguje w ludziach więź między szeroko pojętym ich interesem i perspektywą osobistą, a ustrojem socjalistycznym, jego rozwojem i umacnianiem się. W potęgowaniu tej więzi środki natury ideologicznej odgrywają rolę autonomiczną. W dłużym okresie czasu skuteczność słów zależy przede wszystkim od wyników, jakie daje ich konfrontacja z rzeczywistością. W różnych aspektach tej rzeczywistości szczególnie ważną rolę przypada właśnie czynnikom gospodarczym, zaś efekty ekonomiczne mierzy się „zgodnie z celem socjalistycznego gospodarowania — stopniem zaspokojenia potrzeb ludności” (W. Brus, *Gospodarka a ekonomia*, Życie Gospodarcze 1964, nr 6).

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem i leśnictwem według płci w latach 1950—1962. Stan w dniu 31 XII

| Wyszczególnienie | 1950 | | | 1952 | | | 1954 | | | 1955 | | | 1956 | | | 1957 | | | 1958 | | | |
|-------------------------------------|--------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | |
| | Ogółem | 4389 | 2894 | 1495 | 5131 | 3448 | 1683 | 5667 | 3755 | 1912 | 5904 | 3940 | 1964 | 6218 | 4149 | 2069 | 2688 | 4195 | 2098 | 6280 | 4179 | 2101 |
| w tym: | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Przemysł | 2002 | 1359 | 643 | 2313 | 1577 | 736 | 2576 | 1747 | 829 | 2691 | 1877 | 814 | 2856 | 1991 | 865 | 2941 | 2054 | 887 | 2926 | 2032 | 894 | |
| Budownictwo | 503 | 434 | 69 | 711 | 637 | 74 | 722 | 634 | 88 | 717 | 628 | 89 | 741 | 653 | 88 | 706 | 628 | 78 | 730 | 658 | 72 | |
| Transport i łączność | 453 | 391 | 62 | 375 | 301 | 74 | 543 | 457 | 86 | 562 | 477 | 85 | 600 | 511 | 89 | 631 | 541 | 90 | 654 | 560 | 94 | |
| Obrót towarowy | 487 | 237 | 250 | 582 | 288 | 294 | 617 | 282 | 335 | 654 | 318 | 336 | 678 | 324 | 354 | 679 | 325 | 354 | 661 | 304 | 357 | |
| Gospodarka Komunalna i mieszkaniowa | 94 | 72 | 22 | 101 | 71 | 30 | 118 | 78 | 40 | 136 | 94 | 42 | 152 | 106 | 46 | 171 | 121 | 560 | 174 | 124 | 50 | |
| Urządzenia socjalne i kulturalne | — | — | — | — | — | — | — | — | — | 626 | 226 | 400 | 676 | 239 | 437 | 702 | 244 | 458 | 714 | 240 | 474 | |
| Administracja publiczna | — | — | — | — | — | — | — | — | — | 362 | 212 | 150 | 356 | 212 | 144 | 380 | 197 | 133 | 294 | 173 | 121 | |

| Wyszczególnienie | 1959 | | | 1960 | | | 1961 | | | 1962 | | | Wskaźnik | | | Wskaźnik | | | | | | |
|-------------------------------------|--------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|-------|----------|-------|------|----------|-------|-------|------|-------|-------|-------|
| | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | r | m | k | | | | |
| | Ogółem | 6366 | 4197 | 2169 | 6691 | 4419 | 2272 | 6950 | 4506 | 2444 | 7356 | 100,0 | 167,6 | 124,6 | 4734 | 100,0 | 163,6 | 120,2 | 2622 | 100,0 | 175,4 | 133,5 |
| w tym: | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Przemysł | 2923 | 2034 | 889 | 3045 | 2124 | 921 | 3174 | 2208 | 966 | 3325 | 45,2 | 166,1 | 123,6 | 2297 | 48,5 | 169,0 | 122,4 | 1028 | 39,2 | 159,9 | 126,3 | |
| Budownictwo | 766 | 632 | 74 | 808 | 727 | 81 | 758 | 673 | 85 | 854 | 11,6 | 169,8 | 119,1 | 754 | 15,9 | 173,7 | 120,1 | 100 | 3,8 | 144,9 | 112,4 | |
| Transport i łączność | 661 | 560 | 101 | 672 | 570 | 102 | 670 | 564 | 106 | 710 | 9,7 | 156,7 | 126,3 | 594 | 12,5 | 151,9 | 124,5 | 116 | 4,4 | 187,1 | 136,5 | |
| Obrót towarowy | 714 | 326 | 388 | 735 | 329 | 406 | 771 | 333 | 438 | 789 | 10,7 | 162,0 | 120,6 | 317 | 6,7 | 133,8 | 99,7 | 472 | 18,0 | 188,8 | 140,5 | |
| Gospodarka Komunalna i mieszkaniowa | 195 | 140 | 55 | 215 | 155 | 60 | 228 | 159 | 69 | 247 | 3,4 | 262,8 | 181,6 | 170 | 8,6 | 236,1 | 180,9 | 77 | 2,9 | 350,0 | 133,3 | |
| Urządzenia socjalne i kulturalne | 750 | 250 | 500 | 785 | 256 | 529 | 843 | 274 | 569 | 890 | 12,1 | • | 142,2 | 283 | 6,0 | • | 125,2 | 607 | 23,2 | • | 151,8 | |
| Administracja publiczna | 285 | 166 | 119 | 295 | 168 | 127 | 311 | 170 | 141 | 317 | 4,3 | • | 87,6 | 168 | 3,5 | • | 79,2 | 149 | 5,7 | • | 99,3 | |

r — razem; m — mężczyźni; k — kobiety

Źródło: Rocznik Statystyczny 1959, s. 10; Rocznik Statystyczny 1961, s. 50; Rocznik Statystyczny 1963 s. 56.

możliwości, a mianowicie na zatrudnieniu istniejących zasobów siły roboczej w oparciu o zastosowanie zacofanej techniki, albo w oparciu o bardziej nowoczesną technikę¹⁰. W wyniku podjętej decyzji uzyskamy w pierwszym przypadku niską społeczną wydajność pracy, zaś w przypadku drugim osiągnięty rezultat, jakkolwiek będzie się charakteryzował wyższą przeciętną społeczną wydajnością pracy, to z drugiej strony barierę w zakresie pełnego wykorzystania będącej do dyspozycji siły roboczej stanowić będzie istniejący zasób środków produkcji¹¹.

Rozwiązanie tego zagadnienia wymaga przekształceń ustrojowych typu socjalistycznego, których istota w dziedzinie gospodarczej zapewnia możliwość równoczesnego wzrostu rozmiarów zatrudnienia, unowocześnienia techniki produkcji, a w związku z tym zwiększenia masy produkcji dóbr i usług, stanowiących podstawę materialną stopniowego wzrostu poziomu zaspokojenia potrzeb materialnych i kulturalnych ludności. Cały przebieg tego skomplikowanego procesu pozwala stwierdzić, że przebudowa struktury społeczno-gospodarczej polega na przegrupowaniu społecznym, którego wyrazem jest wzrost rozmiarów zatrudnienia. Zapotrzebowanie zaś na siłę roboczą, jakie występuje w przemyśle, stwarza potrzebę planowego gospodarowania społecznymi zasobami pracy.

Na tym tle problematyka zatrudnienia pracy ludzkiej ukazuje się nam przede wszystkim jako ważne zagadnienie społeczno-ekonomiczne. Jego rozwiązanie w warunkach różnych systemów społeczno-gospodarczych stanowi treść nie tylko określonych poglądów, ale także konkretnych programów działania. W szczególności zwraca się uwagę na postulat tzw. pełnego zatrudnienia, którego realizacja wymaga układu odpowiednich proporcji między wzrostem liczby ludności zdolnej do pracy oraz wzrostem miejsc pracy. Zależność ta jest prosta i narzucająca się. I tak, jeżeli ludność wzrasta szybciej w porównaniu z liczbą nowych miejsc pracy, wówczas brak proporcjonalności prowadzi do powstania zjawiska bezrobocia, jako rezultatu braku warunków dla pełnego wykorzystania za-

¹⁰ O. Lange, *Niektóre problemy planowania gospodarczego w krajach nierozwiniętych*, w: *Pisma ekonomiczne i społeczne 1930—1960*, Warszawa 1961, s. 207.

¹¹ Przy tej okazji zwrócić wypada uwagę, że wzrost przeciętnej społecznej wydajności pracy nie zawsze musi być rezultatem wzrostu wydajności pracy indywidualnej. Społeczna, przeciętna wydajność pracy może bowiem wzrastać na skutek przeobrażeń struktury zatrudnienia; zjawisko to ma miejsce w okresie przyspieszonej industrializacji, a więc kiedy rośnie liczba zatrudnionych w przemyśle w porównaniu z rolnictwem. Przy czym zjawisko wzrostu społecznej wydajności pracy będzie miało miejsce, jakkolwiek nowi robotnicy będą pracować z niższą wydajnością, pod warunkiem, że rozmiary zatrudnienia będą zwiększać się w dziedzinach o wyższej wydajności pracy. Por. O. Lange, *Niektóre problemy...*, op. cit., s. 207 i n.

sobów pracy ludzkiej będących aktualnie w dyspozycji¹². Pełne natomiast wykorzystanie siły roboczej, jako niezbędny warunek intensyfikacji gospodarki narodowej, domaga się uwzględnienia zarówno czynników ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych. Problem więc sprowadza się nie tylko do traktowania rozmiarów zatrudnienia siły roboczej jako funkcji dochodu narodowego, ale równocześnie takiego dostarczenia pracy zatrudnionej sile roboczej, która będzie zaspokajać dążenia osoby pracującej do szacunku, zdrowia, ambicji nabywania i wykorzystywania posiadanych przez nią umiejętności. Racjonalność zatem zatrudnienia wyraża stan, w którym siła robocza zwiększa swoją produktywność, a pracujący swoje dochody osobiste i dochód społeczny, przy czym zadowolenie zaspokojenia aspiracji pozaekonomicznych związanych z udziałem w społecznym procesie pracy powinno być możliwie największe¹³.

Produkcja materialna polega na wytwarzaniu dóbr (środków materialnych). Niemniej udział w procesie wytwarzania tych dóbr dla jednostki może stać się celem, o ile istnieją okoliczności umożliwiające realizowanie w procesie pracy indywidualnych dążeń afirmujących osobowość pracownika. Inaczej mówiąc, wykonywana praca powinna możliwie najszerzej zaspokajać „działające motywy kreatywności, samorealizacji, akcji, wpływu pozycji, prestiżu, społecznej użyteczności itp”¹⁴.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że racjonalne zatrudnienie oznacza równocześnie sprawną organizację pracy. Nie trzeba podkreślać, jakie wobec tego trudności napotyka realizacja racjonalnego zatrudnienia w okresie masowych procesów migracyjnych i przyspieszonej industrializacji. Stąd też w latach 1945—1962 zatrudnienie w polskiej gospodarce narodowej charakteryzowało zjawisko znacznej płynności pracowników, masowe przechodzenie niewykwalifikowanych chłopów do przemysłu, podejmowanie pracy przez kobiety, które dotąd nigdy nie pracowały. Powstające na skutek tych właśnie zjawisk trudności w zakresie organizacji pracy prowadziły w konsekwencji do zatrudnienia ludzi bez licze-

¹² Gospodarka oparta na społecznej własności środków produkcji stosunkowo łatwo zwiększa globalne rozmiary zatrudnienia, z jednej strony na skutek wzrostu potencjału ekonomicznego, a z drugiej — przez wykorzystanie stojących do dyspozycji zasobów pracy. Oznacza to ogólną równowagę rynku siły roboczej, a więc warunki wykluczające bezrobocie strukturalne. Por. M. Kabaj, *Warunki ekonomiczne racjonalnego zatrudnienia*, w: *Jak pracuje człowiek*. Warszawa 1961, s. 373, oraz M. Kabaj, *Mechanizm zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*, *Ekonomista* 1960, nr 1; A. Rajkiewicz. op. cit., s. 44; J. Sołdaczuk, *Teoria ekonomiczna J. M. Keynesa*, Warszawa 1959, s. 55—108.

¹³ Por. M. F. Millikan, *Wytyczne polityki gospodarczej w ustroju demokratycznym*, w: *Zatrudnienie i rozwój gospodarczy*, New York, 1958, s. 27.

¹⁴ E. Lipiński, *Teoria ekonomii a aktualne zagadnienia gospodarcze*, Warszawa 1961, s. 190 i n. oraz s. 200.

nia się z rzeczywistymi potrzebami ekonomicznymi, technicznymi i organizacyjnymi. Powstało więc zjawisko nadmiernego zatrudnienia w przedsiębiorstwach i całych gałęziach gospodarki narodowej, zaś istniejące zasady gospodarowania siłą roboczą (limity zatrudnienia i płac) zachęcały jednostki gospodarcze do utrzymania wewnętrznych rezerw pracy¹⁵.

Skomplikowana „natura” zatrudnienia utwierdza przekonanie, że gospodarowanie siłą roboczą stanowi problematyczny, a więc stawiający przed polityką gospodarczą złożone zadania konstrukcji środków umożliwiających racjonalne jej wykorzystanie¹⁶. Racjonalność zaś wykorzystania siły roboczej zatrudnionych wiąże się bezpośrednio z ustrojem społeczno-gospodarczym. Od ustroju społecznego bowiem zależy, ile pracy wykonają zatrudnieni członkowie społeczeństwa, ile czasu przeznaczą na pracę zawodową, a ile na odpoczynek. Z drugiej zaś strony przy danym stopniu rozwoju technicznego rozmiar zatrudnienia warunkuje poziom produkcji, a więc także dochodu społecznego, przy czym stanowi to funkcję ustroju, polegającą na określeniu rozmiarów produkcji społecznej w ogóle. Podkreślenia wymaga również okoliczność, że warunki włączenia siły roboczej zatrudnionych do społecznego procesu pracy oraz sposób pokrywania kosztów niezbędnych dla jej reprodukcji zmieniają się zależnie od charakteru własności środków produkcji. Społeczna własność środków produkcji stanowi podstawę procesu pracy, w którym połączenie siły roboczej ze środkami produkcji nosi charakter techniczny, zaś reprodukcję siły roboczej zapewnia odpowiedni podział według ilości i jakości pracy wykonywanej przez poszczególnego pracownika. Rozmiary reprodukcji jego siły roboczej zależą zatem od stopnia jej wykorzystania, czyli wiążą się ze stopniem przekształcenia pracy potencjalnej w rzeczywistą.

Teraźniejszość (współczesność) niesie więc nowe zasady organizacji pracy, a także możliwości zużycia jej w społecznym procesie pracy. Praca w warunkach gospodarki socjalistycznej zatracza cechy wielkości ekonomicznej będącej elementem konstrukcji rynkowych. Oznacza to, że zatrudnienie nie kształtuje się samorzutnie na skutek działania prawa podaży i popytu, a więc pod wpływem bodźców odpowiadających jednostkowym interesom. Istota zatrudnienia siły roboczej w gospodarce socjalistycznej sprowadzą się do wykorzystania w społecznym procesie pracy całego zasobu pracy, a nie tylko tej jego części, która ujawnia się do-

¹⁵ Na te cechy gospodarki siłą roboczą zwrócili uwagę A. Rajkiewicz, op. cit., s. 44—53; M. Kabaj, *Mechanizm...*, op. cit., s. 46 i n.

¹⁶ Najogólniej należy z naciskiem podkreślić, że realizacja koncepcji racjonalnego zatrudnienia wymaga oparcia polityki gospodarczej w tym zakresie na głębszych podstawach aniżeli może to zapewnić jedna nauka, w tym wypadku ekonomika. Por. M. Millikan, op. cit., s. 16.

browolnie na rynku pracy. Problem gospodarowania siłą roboczą polega zatem nie tylko na usunięciu jawnej bezczynności, ale także na dostosowaniu do potrzeb społecznych podziału pracy w oparciu o analizę sytuacji zróżnicowanych grup społecznych i zawodowych. Problem zatrudnienia powiązано więc z gospodarką zasobami siły roboczej, którą scharmonizowano z planem rozwoju gospodarki narodowej. Polityka zatrudnienia według tej koncepcji stanowi organiczną część planowej gospodarki zasobami siły roboczej. W gospodarce tej problematyka zatrudnienia kobiet domaga się specjalnego potraktowania ze względu na niejednokrotnie skomplikowaną jej istotę, a także na liczne i silne powiązania z problematyką pozaekonomiczną¹⁷.

Decydującym problemem przy rozpatrywaniu pracy zarobkowej kobiet w odróżnieniu od mężczyzn, którzy w tym przypadku stanowią mniej zróżnicowaną zbiorowość, jest kwestia ich sytuacji rodzinnej¹⁸. Powszechnie przyjmuje się, że kwestia rodzinna u mężczyzny może powodować ograniczenie przestrzennej przenośności siły roboczej¹⁹. Tymczasem sytuacja rodzinna kobiet wpływa na ich pracę zawodową znacznie silniej, przy czym wpływ ten jest bardzo zróżnicowany. Dzieje się tak dlatego, że sytuacja rodzinna kobiety pracującej zawodowo kojarzy się z jej „funkcjami kobiecymi” w rodzinie²⁰. Z punktu widzenia kwestii zatrudnienia mogą to być czynniki wymierne lub zgoła takie, których określenie wymaga indywidualizowania poszczególnych przypadków. Jeśli uwzględnić, że znajdują się tu uprawnienia i obowiązki, którymi jedynie określone środowisko społeczne obciąża kobietę, wówczas uzyskujemy rzeczywistość społeczną o genezie posiadającej źródła historyczne urobione w toku skomplikowanych procesów biologicznych i społeczno-gospodarczych, a także zróżnicowanych przestrzennie (geograficznie). Czynniki kształtujące te procesy stanowią splot spraw i poglądów wzajemnie na siebie oddziałujących i stąd trudnych do rozwiązania. Dlatego też słuszne wydają się poglądy tych autorów, którzy przede wszystkim w zatrudnieniu kobiet dopatrują się zasadniczej kwestii w istniejących poglądach na rolę kobiety w rodzinie²¹.

¹⁷ Por. M. Świącicki, *Zarys problematyki zatrudnienia kobiet*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Planowania i Statystyki zesz. V, Warszawa 1957, s. 444; J. Walukowa, *Praca i płaca kobiet*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr Z. Moreckiej, Uniwersytet Warszawski, Wydział Ekonomii Politycznej, Warszawa 1963, s. 19—24; Z. Drozdek, *Problemy zatrudnienia kobiet w Polsce*, Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego, 1961, nr 2—3 s. 41.

¹⁸ J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963, s. 170 i n.

¹⁹ Por. M. Świącicki, op. cit., s. 444.

²⁰ Pojęcie „funkcje kobiece” u Świącickiego ma objąć czynności wychowawcze, gospodarcze, opiekuńcze i inne, które dorosła kobieta spełnia, jako jeden z małżonków i matka, względnie jako córka, starsza siostra itp. Por. ibidem, s. 444.

²¹ Jest to problem bardzo stary, stanowiący kluczowe zagadnienie w tak zwanej

Zagadnienie powyższe wykazuje wiele związków z problematyką ekonomiczną, lecz ujawnia się ona na skomplikowanym tle społecznym, jako jeden z jej elementów, wcale nie decydujący. Stąd też ekonomista nie może w kwestii zatrudnienia kobiet powodować się pryncypiami swojego stanowiska. Nasuwa się więc problem zgodnego uwzględnienia przesłanek fizjologicznych, psychologicznych, socjologicznych, a także prawnych przy rozwiązywaniu kwestii pracy zarobkowej kobiet, i równocześnie pełnego uwzględnienia rzeczywistości ekonomicznej²².

Generalnie jednak gospodarka pracą (czynnikiem ludzkim) w rozwiązywaniu zadań wynikających ze zjawisk demograficznych uwarunkowana jest stopniem rozwoju ekonomicznego kraju oraz założeniami ustroju politycznego. W związku z tym społeczny charakter zjawisk demograficznych niejednokrotnie zatracą się wśród problemów politycznych oraz ekonomiczno-technicznych. Dzieje się tak dlatego, że zjawiska demograficzne mają charakter złożony, a ich rozwiązywanie wymaga szczególnej znajomości zjawisk społeczno-gospodarczych, występujących w związku z procesem rozwoju gospodarczego. Proces ten w swojej istocie, a więc w odniesieniu do swoich źródeł i skutków bynajmniej nie da się sprowadzić wyłącznie do zakresu problematyki ekonomicznej. Istoty jego nie wyczerpują zagadnienia związane z industrializacją, lecz przede wszystkim przemiany społeczne i kulturalne²³. W związku z tym procesem zmienia się więc zasięg ruchliwości społecznej, mało tego, zostaje wprowadzone w ruch całe społeczeństwo²⁴.

Problem zatem planowanego włączenia do społecznego procesu pracy poszczególnych ludzi, członków społeczeństwa socjalistycznego, uwarunkowany jest szeregiem zjawisk, których identyfikacja nabiera decydującego znaczenia.

Aktywizacja zawodowa kobiet polega na przechodzeniu z grupy ludności zawodowo biernej do pracy zawodowej w różnych dziedzinach.

kwestii kobiecej. Wypowiadały się w tej sprawie od najdawniejszych czasów światlesze umysły. Z nową siłą i w zmienionym świetle odżywa ten problem na skutek gwałtownej zmiany stosunków społeczno-gospodarczych w w. XVIII i XIX.

²² Tak ujmuje tę kwestię w literaturze polskiej wielu autorów. Por. Z. Drozdek, op. cit., s. 41; M. Świącicki, op. cit., s. 444 i n; J. Walukowa, op. cit., s. 19 i n.

²³ „Badania problemów rozwoju gospodarczego wydobyły na światło dzienne tę głęboką prawdę, że zjawiska społeczne stanowią jedną nierozdzieloną całość, a kategorie ekonomiczne są jedynie abstrakcjami, do których musi się uciekać nauka dla wyjaśnienia wielostronnej i złożonej rzeczywistości. Każde zjawisko gospodarcze ma ścisły związek ze środowiskiem społecznym, w jakim powstaje i istnieje” (A. B. Cortès, *Podstawowe problemy wzrostu gospodarczego Ameryki Łacińskiej*, Warszawa 1964, s. 71).

²⁴ S. M. Lipset, K. Bendix, *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa 1964, s. 336.

W skutkach proces ten prowadzi do zwiększenia liczby ludności zawodowo czynnej, zmniejszając tym samym istniejące zasoby rezerw pracy.

Proces aktywizacji zawodowej kobiet uwarunkowany jest szeregiem czynników, wśród których na czoło wysuwa się stopień i tempo rozwoju ekonomiki danego kraju, struktura zawodowa jego ludności oraz aktualny stan ilościowy i jakościowy istniejących źródeł siły roboczej. Cechą charakterystyczną istniejących źródeł siły roboczej jest ich zróżnicowanie pod względem trwałości i wydajności. Rozwój socjalistycznych stosunków produkcji i związane z tym przeobrażenia strukturalne powodują koncentrowanie się w zakresie polityki zatrudnienia na rocznikach młodzieży wchodzących do produkcji, na podnoszeniu kwalifikacji osób już zatrudnionych oraz na wyzwalaniu rezerw siły roboczej w skali wewnątrz-kładowej i ogólnonarodowej. Intensyfikacja metod gospodarowania czynnikiem ludzkim spowoduje, że te źródła okażą się nie tylko trwałe, ale również coraz bardziej wydajne i dlatego znaczenie ich będzie wzrastać.

Nie można natomiast tego stwierdzić, w stosunku do pozostałych źródeł siły roboczej, a w ich liczbie również do aktywizacji zawodowej kobiet. Źródła te charakteryzują się względną trwałością, a ich znaczenie warunkuje aktualny stan i poziom rozwoju gospodarki narodowej. W masie bowiem utajonej rezerwy pracy, której aktywizację zawodową w Polsce podjęto dopiero po drugiej wojnie światowej, nie trudno spostrzec, że podstawową jej część stanowi ludność będąca reliktem utajonego bezrobocia na wsi oraz zawodowo biernych z miast. W obu tych grupach znajdują się kobiety, jako ten element struktury sił wytwórczych, który w warunkach kapitalizmu był dyskryminowany²⁵. Wyzwolenie rezerw pracy stanowi więc warunek wzrostu rozmiarów produkcji i w tym sensie ma ono podstawowe znaczenie dla realizacji założeń planowych. Sięgnięcie do kobiecej rezerwy pracy w początkowym okresie industrializacji pozwala na manewr w zakresie gospodarowania kwalifikowaną siłą roboczą i zastosowania jej wszędzie tam, gdzie wymagają tego złożoność albo specjalne warunki pracy. Manewr, o którym mowa, nie zawiera analogii do sytuacji, jaka powstała w pierwszym okresie industrializacji kapitalistycznej, kiedy to na wielką skalę wprowadzono pracę kobiet w przemyśle²⁶. Generalnie bowiem istota problemu wynika

²⁵ Por. H. Kraheńska, *Praca kobiet w przemyśle współczesnym*, Warszawa 1932, s. 31 i n.; J. Walukowa, op. cit., s. 25—48.

²⁶ K. Marks, *Kapitał*, t. I, Warszawa 1951, s. 424 i n., oraz J. Kulischer, *Po-wyjszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. II, Warszawa 1961, s. 130, 149, 189, 194, 467—468.

z podstawowego prawa kapitalizmu, które nie włącza w zakres swego działania warunków reprodukcji siły roboczej jako podstawowej kwestii społecznej.

Problematu aktywizacji zawodowej kobiet nie można więc rozpatrywać abstrahując od warunków czasu i miejsca. W związku z tym przedstawia się on rozmaicie w różnych fazach rozwojowych formacji kapitalistycznej, a także zmienia się w konkretnych warunkach budownictwa socjalistycznego. Kobiety bowiem stanowią szczególne źródło pokrycia zapotrzebowania na siłę roboczą, które uruchamia się wprawdzie w zależności od stopnia rozwoju sił wytwórczych danego kraju, lecz odmiennie, jeśli wziąć pod uwagę odpowiadające danym siłom wytwórczym stosunki produkcji²⁷.

W pierwszym okresie budownictwa socjalizmu aktywizacja zawodowa kobiet ma przede wszystkim znaczenie gospodarcze. Korzyści stąd wynikające mają charakter doraźny i istota ich polega na pozyskaniu dla społecznego procesu pracy siły roboczej, która stanowi podstawę realizacji zadań w warunkach prowadzonej ekstensywnie industrializacji.

Na dłuższą metę staje się również dostrzegalne znaczenie społeczne aktywizacji kobiet. Jej korzyści posiadają charakter kulturalny. Samodzielna praca zarobkowa kobiety zapewnia jej nie tylko równouprawnienie z mężczyzną, ale gwarantuje pełniejsze warunki osobistego rozwoju. W pracy zawodowej kobieta styka się z nowoczesnie wysoko zorganizowaną pracą, ze współczesną techniką, a równocześnie włączenie w rytm pracy zespołowej stawia jej zadania w zakresie podnoszenia kwalifikacji, czyni ją odpowiedzialną za wartości społecznie uznane, a tym samym domaga się objęcia myśłą spraw wyższego rzędu, często doprowadzając do pełnienia funkcji kierowniczych. Poprzez pracę zawodową kobieta staje się równorzędnym członkiem i uczestnikiem współczesnej rzeczywistości społecznej.

Przedstawione kwestie dotyczą istotnego problemu warunków rozwoju połowy członków społeczeństwa, których funkcje rodzinno-wychowawcze domagają się szerokiej skali zainteresowań. Aktywizacja zawodowa kobiet wykazuje więc związek przede wszystkim z jakością ich wpływu wychowawczego. Korzyści społeczne z włączenia kobiet do społecznego procesu pracy mają swe źródło w różnorodności stosunków społecznych, a skutki dają pozytywny wyraz w kształtowaniu się nie tylko gospodarczych zjawisk życia społecznego. Nie oznacza to, że aktywizacji zawodowej kobiet nie towarzyszą trudności, przede wszystkim w związku z właściwym ich zatrudnieniem, a także zabezpieczeniem sprzyjających

²⁷ W. Billig, *O prawach rozwoju ludności*, Warszawa 1963, s. 103—121.

warunków. Problem właściwego zatrudnienia występuje jednak również przy aktywizacji męskiej siły roboczej.

Reasumując rozważania na temat aktywizacji zawodowej kobiet wypada podkreślić jeszcze raz, że kwestia udziału kobiety w życiu społecznym i gospodarczym jest, jak się wydaje, przesądzona. Pozostaje jednak zadanie zharmonizowania różnych jej elementów, tak aby prawo do pracy dla połowy polskiego społeczeństwa nie było nadmiernym ciężarem. W tej dziedzinie nauki społeczne, a w ich liczbie ekonomia, mają obok innych dziedzin naukowych również do spełnienia określone zadania.